

Батіг і росіяни

Жермен де Ланьї

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Петро Таращук

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Передмова

Про Жермена де Ланьї відомо небагато. Крім праці «Батіг і росіяни», опублікованої 1853 року, його перу належать ще дві книжки, присвячені полюванню. Видатний мандрівник, він довго жив у Росії. Належний йому опис цієї країни значно в'їдливіший за опис його відомого попередника маркіза де Кюстіна, що подорожував Росією у червні-вересні 1839 року і охарактеризував її як «абсолютну монархію, пом'якшену вбивством». Починаючи з 1848 року Росію у французькій пресі оцінювали надто вже неприхильно. Російська інтервенція, спрямована проти повстанців у Молдові та Волощині влітку 1848 року, відправка російських військ для допомоги імператору Францу-Йосифу в придушенні угорського повстання у червні 1848 року, російські зазіхання на Константинополь, суперечка між католиками і протестантами за контроль над святими місцями — це все відроджувало ворожість до Росії, вже очевидну під час придушення польського повстання 1831 року 1. Ліберали і католики об'єдналися, відкидаючи деспотичну і месіанську Росію.

Проте було б хибно зневажливо характеризувати праці про Росію, опубліковані протягом тієї доби «русофобії», як «стереотипи» або знецінені властивою їм упередженістю. В Ланьї, Мішле, Проспера де Баранта, посла Франції в Санкт-Петербурзі в 1835-1840 рр., ми бачимо низку спостережень і роздумів, які анітрохи не втратили своєї актуальності. Навпаки, суворе бачення російських реалій, характерне для тієї доби, краще узгоджується з недавньою еволюцією посткомуністичної Росії, ніж русофільські марення, модні за часів франко-російського союзу. Читання цих несправедливо забутих текстів з'ясовує нам дивовижні сили тяжіння російської історії.

Усі троє згаданих вище авторів прагнуть дати своїм читачам змогу краще пізнати Росію. Адже «немає такої зухвалої брехні,

завдяки якій друзі Росії, надто протягом останніх двадцятьох років, не глумилися зі здорового глузду Європи», — обурюється Мішле в «Демократичних легендах Півночі», опублікованих 1854 р. 2 «Щодо Росії панує повне невігластво, породжене поблажливими виданнями....хто винен у цьому? Самі росіяни. Звичай приховувати і лестити так міцно вкоренився в них, що геть усі, без винятку, стають спілниками царя і його уряду, щоб, удаючись до найзухвалішої брехні, ошукувати і вводити в оману подорожніх» 3, — констатує Ланьї. Мішле робить остаточний висновок: «Росія за своїм характером, за своїм життям — це сама брехня, її зовнішня політика і її зброя проти Європи неминуче є брехнею» 4.

Як і багато європейських спостерігачів, Жермен де Ланьї дивується ненастанному розширенню Російської імперії: «Проте, незважаючи на неродючість ґрунту та суворість клімату, незважаючи на деспотичний уряд і отупіння населення, Росія незмірно розширила свою територію... І раптом Росія постала перед враженою Європою і, тільки-но показавшись, сподівається з зухвалою зарозумілістю запанувати над світом, заявляє про свої претензії на європейську диктатуру» 5. В Ланьї ми бачимо чудовий аналіз способу, яким Російська імперія розширювалася завдяки «моральній і матеріальній співучасті Європи... Ми всюди бачимо, що Росія, прагнучи втілити в життя свої честолюбні наміри, завжди перебуває у змові з якоюсь іншою державою, що допомагає їй і сприяє її задумам. Хоча Німеччина сьогодні боїться сили та могутності Росії, саме вона найревніше посприяла швидкому зростанню цього північного велетня» 6. Австрія мала думку поділити Польщу, сподіваючись відвернути Росію від Криму і дунайських провінцій. Щоб уласкавити царя, Наполеон «дав йому Фінляндію на випас». Немов правлячи за відлуння, майже тієї самої миті Жуль Мішле подає нам прозірливий аналіз способу, яким Росія пожерла Польщу завдяки «наполегливій інтризі, з допомогою якої

російське єзуїтство (я називаю так цю темну дипломатію) спромоглося розвалити Польщу зсередини і огорнути її ззовні немов мережею пїтьми, підбурюючи всю Європу проти неї, здобуваючи лестощами або грошима домінантні органи громадської думки, створюючи штучну громадську думку, начебто громадську думку, яка повідомляла про таємні справи, і нарешті, мало-помалу посміливішавши, додаючи до засобів, продиктованих хитрощами, зачарування терору... Росія намагається передусім створити якусь Польщу проти Польщі, немов підступний лікар, що, зобов'язаний лікувати начебто хворого, тямить вправно породити в його живому тілі інші живі тіла, завести там хробаків... Росія входить у Польщу тільки для гарантування добробуту невинних жителів сіл. Росія видає поклик Спартака, заклик до війн поневолених... Росіяни перемогли Польщу не шаблею, до розпаду призвела їхня мова» 7. Хіба це не ранній опис гібридної війни, яку тепер провадять проти України?

Барант подає прозїрливу заувагу, що в Леванті Росія, на відміну від європейських держав, не має негоціантів, яких треба захищати, не має економічних інтересів, які потребують захисту. «Для Росії існують лише питання території і панування. Але ці питання вона могла б вирішувати тільки війною, яку даної миті вона не має ніякого бажання провадити» 8.

І все-таки всі троє авторів перебувають під враженням, що вони мають справу з колосом на глиняних ногах: «Сама ця держава, що така непохитна, така сувора і видається такою сильною, насправді дуже слабка», — зазначає Мішле. Барант вважає за нерозумну політику русифікації, яку провадить Микола I: «Він поширює невдоволення і породжує бажання відокремитись у провінціях, які давніше були віддані та вірні. Курляндія і Лівонія почуваються тим більше німецькими, що ревніше їх намагаються зробити російськими» 9. Ланї теж бачить крихкість імперії: «Російська

едність — химера. Усі ці дивні народи, чужі одні одним, свавільно стулені до купи політикою і війною... тримаються купи тільки завдяки вправному маккіавелізму і невблаганній дисципліні, наслідки якої спантеличують розум... Після першого заклик до бунту, якщо Росія втягнеться у якусь велику війну, хто знає, де зупиниться пожежа?» 10 Інколи він постає як справжній пророк: «...Того дня, коли перша палацова революція підніме ті озброєні ватаги, настане остання мить Росії» 11.

Барант передбачає, що російський уряд прагнутиме «зберігати завдяки репресіям суспільний стан, доба якого вже минула. Саме отак і стаються революції. Що більше вони пов'язані зі зміною, проте не влади, а самого суспільства, то страхітливіші» 12. Цей автор уже відзначає існування третього стану, натхненого революційними ідеями: «Деспотичний уряд тисне на них, і ця тиранія має за свого спільника стан усього суспільства» 13. «Російське життя — це комунізм» 14, — висловлює пророцтво і Мішле, вражений функціонуванням російської сільської громади.

У своїх спостереженнях усі троє авторів докладно описують сваволлю, яка панує в Росії. Барант: «Найнищі утиски, найобурливіша несправедливість вочевидь служать для вимагання грошей» 15. Ланьї: «...Поліція дбає тільки про тих, із кого можна здерти шкуру 16. «В Росії хабарництво проступає в огидних та цинічних формах, і то в справді страхітливому масштабі» 17. Автори думають про причини цієї корупції. На думку Ланьї, пояснити її просто: «Задля військово-морського флоту, як і задля армій, цар іде на величезні жертви, які значно перевершують його ресурси... Ці жертви становлять причину недостатності платні, яка підточує всі державні служби й породжує найогидніше і наймерзенніше хабарництво» 18. Барант більш песимістичний: «Скромність платні і огидні умови життя нижчих урядовців не є справжніми причинами корупції, бо щодня не бракує скандальних

прикладів серед найвищих посадовців і найвидатніших імен. Але в країні, де не існує незалежної та освіченої публіки, де громадська думка не має ніякого впливу на адміністрацію, аж ніяк не можна сподіватися, що урядовці набудуть чуття честі і страху перед доганою, помітні у Франції навіть у найнижчих урядовців... Корупція зростає разом із рангом і платнею» 19. Ланьї зі свого боку зауважує, що «багаті й могутні можуть безкарно вдаватися до найрізноманітніших злочинів» 20. «Поліція більше переймається думками кожного, ніж безпекою всіх» 21. «Натомість у Росії право можна було б підсумувати застосуванням брутальної сили... Не просить і не шукайте ніякої гарантії ні для своєї особи, ні для свого майна, ви не знайдете ніяких... Закон у Росії не захищає нічиїх інтересів, за винятком усе-таки інтересів держави» 22. Мішле заходить якнайдалі в поясненні російського «правового нігілізму»: «Росія нехтує закон, цього батька народів» 23. «Цей світ, що мало-помалу втрачає свою давню основу, батьківство, ще не утвердився на новій основі, на законі, врядуванні, яке здійснює над собою сама людина» 24.

Серед наших трьох авторів існує консенсус і щодо православної церкви. Ось що пише Мішле: «В цьому народі урядовців не можна без огиди дивитися на те, що називають церквою і що становить лише частину адміністрації» 25. Ланьї не менш суворий: «Усюди, де християнська релігія поширила свої блага, варварство мало-помалу зникло й поступилося лагіднішим і чеснішим звичаям, а в Росії знову-таки навпаки. Там в ім'я самої релігії та Бога і з допомогою його слуг підтримують найогидніше варварство... Уряд, аж ніяк не намагаючись поліпшити мораль свого духовництва завдяки поширенню освіти, навпаки, намагається зробити невігластво якомога темнішим, а морок якомога густішим, щоб краще забезпечити своє панування» 26. Така оцінка Ланьї добре узгоджується з судженням Баранта, що дивується «цілковитій

нікчемності духівництва» і висновує: «Російська релігія — це релігія села, більш нічого» 27. На його думку, цар Микола I — аж ніяк не релігійний фанатик, «але його політичні упередження, які день у день стають дедалі затятіші, штовхають його до сліпої нетерпимості. Російська релігія для нього — символ національності, покори суверенові, поваги до усталеного порядку» 28. Баранта, крім того, приголомшує зичливе ставлення царського уряду до ісламу в порівнянні з переслідуванням католиків і протестантів: «До католицької релігії в Польщі, греків у Малоросії, лютеранської громади в балтійських провінціях ставляться неприхильно, часто гноблять їх, натомість до магометанства, азійської релігії, що не пов'язана з жодною політичною ідеєю і не дає імператору ніякого приводу для неспокою, ставляться ласкаво» 29.

Усі троє наших авторів наголошують на мілітаризації Росії за Миколи I: «Ось як зміцнюють Росію, — пише Мішле. — Роблять солдата, вбивають людину. Завдяки моторошній дисципліні отримують машину, втрачають душу» 30. Мішле зосереджується на страхітливій атмосфері, яка панує в російській армії: «Кожен офіцер боїться, що його викаже сусід, і дуже часто випереджає його» 31. Армія має подобу решти країни: «Зрештою, Росія — лише величезна казарма, де позбавлено права виходу геть усіх» 32.

У зв'язку з армією Барант викриває нераціональність використання державних грошей: «Витрати армії і військово-морського флоту поглинають принаймні половину бюджету. Розкішні будівлі, любов до всього, що має блиск, зменшують або відкладають корисні й продуктивні витрати» 33. Десь така сама заувага і в Ланьї: «Ніякий народ на землі не має більшого марнославства, більшої гордості, більшої хвальковитості і національного самолюбства, ніж росіяни... Описати національну гордість росіян дуже важко, я не знаю, чи є в світі народ, який мав би ще більше претензій» 34.

Але саме Мішле найкраще роздивився особливий характер російських гордоців, що набирають форми месіанства: «Ви не здатні навіть організувати в себе світ громадянського порядку, світ нижчий! І претендуєте на вищий світ релігії!.. Безсилі у справах людини, ви розводитеся про Бога» 35.

Барант прозірливо зауважує, що цар ладен пожертвувати поліпшенням матеріального стану своїх підданих, якщо це поліпшення приведе до ослаблення самодержавства: «Якщо розвиток внутрішнього процвітання має породити як необхідний наслідок більшу незалежність підданих... думаю, імператор цілком готовий пожертвувати зростанням торгівлі. Він хотів би, щоб російські купці багатіли, лишаючись смиренними і догідливими обожнювачами суверена» 36. Трохи далі він підсумовує вічну російську дилему: «Проблема, яку намагається вирішити імператор, — розвинути в Росії торгівлю й промисловість, щоб збільшити державний бюджет і продемонструвати свою рівність із Європою, обходячись без неї, а водночас зберегти покору, смирення і невігластво російських купців» 37.

Загалом ми бачимо песимістичні свідчення, з багатьма нюансами в дипломата Баранта, гострі в Ланьї, прозірливі в Мішле. Ланьї спростовує твердження тих, хто вважає, ніби Росії належить майбутнє: «...Не слід вірити в те казкове майбутнє, яке їй провіщають більшість державних діячів, хоча знають про цю країну лише те, що бачать у географічному атласі... Вага, що нею вона тисне на Захід, — результат не так її справжніх, постійних сил, як повної необізнаності з її ресурсами та звичаями, в якій донині перебувають усі уряди» 38. А Мішле оголошує суворий присуд: «Ми здогадуємось, дивлячись [на росіян], про відчутну ваду, властиву цій расі. Це ще не люди. Ми хочемо сказати, що їм бракує головного атрибуту людини: моральної здатності, чуття добра і зла. Це чуття і ця ідея — основа світу. Людина, яка не має його, ще

плаває безладно, як моральний хаос, що чекає створення» 39. «Отже, поки що ми повинні розглядати Росію загалом тільки як силу, варварську силу, світ без закону, світ, ворожий Закону, світ, що не досягає ніякого прогресу в цьому аспекті, а навпаки, іде в зворотний бік і повертається до давнього варварства, визнає сучасну цивілізацію тільки на те, щоб розвалити західний світ і вбити сам закон... Росія не приймає від нас нічого, крім зла. Вона поглинає, притягує до себе всю отруту Європи. Посилює її і робить ще небезпечнішою» 40. В середній перспективі наші троє авторів помилялися, а в тривалій перспективі історія, здається, підтвердила слухність їхніх поглядів.

Франсуаза Том 41

1 V. Mihail D. Sturdza. Bibliographie d'un réquisitoire [La Russie vue par la presse parisienne, juillet 1848-juillet 1859] // Cahiers du Monde Russe. — 1968. — № 9-3-4. — С. 386-436.

2 1 Jules Michelet. Légendes démocratiques du Nord. — Flammarion, 1898. — С. 11.

3 2 Germain de Lagny, Le Knout et les Russes. — Paris, D. Giraud éd., 1853. — С. 1, 4.

4 Jules Michelet, Légendes démocratiques du Nord. — С. 42.

5 Germain de Lagny. Там само. — С. 25.

6 Germain de Lagny. Там само. — С. 5—6.

7 Jules Michelet. Там само. — С. 44—45.

8 Prosper de Barante. Notes sur la Russie 1835-1840. — Paris: Michel Lévy frères éd., 1875. — С. 167.

9 Prosper de Barante. Там само. — С. 386

10 Germain de Lagny. Там само. — С. 29—30.

11 Germain de Lagny. Там само. — С. 54.

12 Prosper de Barante. Там само. — С. 315.

13 Prosper de Barante. Там само. — С. 144.

14 Jules Michelet. Там само. — С. 30.

- 15 Prosper de Barante. Там само. — С. 133.
- 16 Germain de Lagny. Там само. — С. 38.
- 17 Germain de Lagny. Там само. — С. 72.
- 18 Germain de Lagny. Там само. — С. 128.
- 19 Prosper de Barante. Там само. — С. 136—138.
- 20 Germain de Lagny. Там само. — С. 140.
- 21 Germain de Lagny. Там само. — С. 154.
- 22 Germain de Lagny. Там само. — С. 160—161, 174.
- 23 Jules Michelet. Там само. — С. 14.
- 24 Jules Michelet. Там само. — С. 104.
- 25 Jules Michelet. Там само. — С. 38.
- 26 Germain de Lagny. Там само. — С. 77—78.
- 27 Prosper de Barante. Там само. — С. 66, 77.
- 28 Prosper de Barante. Там само. — С. 317.
- 29 Prosper de Barante. Там само. — С. 220.
- 30 Jules Michelet. Там само. — С. 96.
- 31 Jules Michelet. Там само. — С. 160.
- 32 Germain de Lagny. Там само. — С. 231.
- 33 Prosper de Barante. — Там само. — С. 428.
- 34 Germain de Lagny. Там само. — С. 252, 270.
- 35 Jules Michelet. Там само. — С. 241.
- 36 Prosper de Barante. Там само. — С. 132.
- 37 Prosper de Barante. Там само. — С. 449.
- 38 Germain de Lagny. Там само. — С. 14, 23.
- 39 Jules Michelet. Там само. — С. 35—36.
- 40 Jules Michelet. Там само. — С. 109-110.
- 41 Франсуаза Том (н. 1951) — французький історик, советолог, викладач Сорбоннського університету, автор багатьох історичних праць. — Прим. перекл.

• • •

Далі — у повній книжці «Батїг і росїяни».
nashaknyga.com.ua